

A hamis alternatíva
A két világháború közötti Románia
román–magyar–német kapcsolatainak
***Cultura*-modelljéhez**

1.

A folyóirat, amelyet a következőkben alapvonásaiban bemutatunk,¹ reformkísérlet volt egy sikertelen újakezdés után. Délkelet- és Kelet-Közép-Európa első világháború utáni átalakításával megkezdődött a korábbi magyar államterülethez tartozó többnemzeti-ségű Erdély politikai-közigazgatási és szellemi-társadalmi betago-lása a román állam kötelékébe. A kolozsvári *Cultura* 1924 január-jától modellszerűen úttörő szerepre vállalkozott e fél évtized múltán akadozó folyamatban.²

„A kulturális kapcsolatok nem elvont módon fejlődtek, hanem egy elsődlegesen politikailag meghatározott történelmi összefüg-gésrendszerben, amelyet államok és nemzetek hordoztak és hor-doznak.”³ E megállapítás itt kiegészítésre szorul. A tudományos értekezések, esszék, kulturális szemlék és irodalmi fordítások szóban forgó időszakos gyűjteményét ugyanis a román *többségi nemzet*hez, valamint a magyar és a német *nemzeti kisebbség*hez tartozó személyek alkották meg. Impresszumában rangos nevek

- 1 K. Lengyel: *Unternehmen* alapján, amely – egészében kiadatlan – munka megírását elsősorban a következő problémafelvető tanulmányok és esszék ösztönözték: Dávid: *Tudomány*; Gaal: *Román–magyar irodalmi kapcsolatok*; Uő: *Kristóf György élete*; Uő: *Összefogás*; Kovács F.: *50 éve jelent meg a Cultura*; Mikó: *Közös hagyományok*; (-il): *Négy nyelven a humánium jegyében*; Zaciú: *Reviste*. A kisdoktori értekezés befejezése után jelent meg az első német szerzőségű szakirodalmi utalás tárgyára: Wittstock: *Der Kulturbegriff*, 154–155.
- 2 Előtörténetéhez és mintajellegéhez a romániai művelődés és sajtó életében K. Lengyel: *Unternehmen*, 14–41.
- 3 Kessler: *Kulturbeziehungen*, 280.

olvashatók. Az 1919–1920-tól működő kolozsvári román egyetem első rektora, a nyelvész-irodalomtörténész Sextil Pușcariu főszerkesztői munkáját két egyetemi kollégája, az orvos Valeriu Bologa és az irodalomtörténész Kristóf György, valamint a filozófus-költő Lucian Blaga és Oskar Netoliczka, a brassói Honterus Gimnázium igazgatója támogatta a Kolozsvárt vendégprofesszorként működő francia filológus, Yves Auger közreműködésével.⁴ Az összesen háromszázkilencvenhat oldalon négy számot megért kéthavi kiadvány egyik fő igényével „a tudományok valamennyi ágából” kívánt munkatársakat toborozni, akik beszámolnak „értékesebb új könyvekről, találmányokról, zeneművészetről, kiállításokról s intézmények működéséről”.⁵ A főszerkesztő francia nyelvű beköszöntőjével széles tartalmi körben bejelentette: „Folyóiratunk mint az intellektuális kapcsolatok orgánuma arra törekszik, hogy hű képet rajzoljon országunk szellemi mozgalmairól, irodalmi, tudományos és művészeti életéről.”⁶ E célkitűzés szerint az erdélyi szászok, a bánági és szatmári svábok, a máramarosi és bukovinai németek, az erdélyi és a Kárpátokon túli románok meg az Erdélyben és Óromániában élő magyarok mintegy arra ajánlkoztak, hogy interetnikai kapcsolatokat létesítsenek a több tartományból álló, egyazon politikai fennhatóság alatt közössé vált országuk keretében.⁷

Így a román–magyar–német viszonyrendszerben átrendeződött erővonalak egyfelől kisebbségtől többséghez, másfelől kisebbségtől kisebbséghez húzódtak. A román nemzeti liberális kormány vallás- és művészetügyi tárcája C. Banu minisztersége idején közös

4 Impresszuma és repertórium a függelékben. A szerkesztőség kialakulásához és működéséhez életrajzi adatokkal K. Lengyel: *Unternehmen*, 28–71.

5 A szerkesztőbizottság első, 1923. október 17-i ülésének körlevelében is kiadott jegyzőkönyvéből idéz Gaal: *Román–magyar irodalmi kapcsolatok*, 19.

6 A repertórium 29. tétele. Részleges magyar fordítása: Dávid: *Tudomány*, 238.

7 A folyóirat korának és helyszínének politikai-jogi, társadalmi-gazdasági, valamint kulturális és demográfiai viszonyaihoz: *Epoche der Entscheidungen*; Illyés: *Nationale Minderheiten*; Mikó: *Huszonkét év*; Nagy L.: *A kisebbségek*; Pascu: *Făurirea*; Viefhaus: *Die Nationalitätenfrage*.

pályára terelte őket azáltal, hogy anyagilag lehetővé tette a *Cultura* megjelenését 1200-1500 példányban, „kiváló műszaki feltételek” mellett.⁸ Egyetemi tanárok és egyházi méltóságok, művészek és újságírók, költők és prózaírók érintkeztek egymással folyamatosan, egyöntetűen kialakított nemzeti keretekben, az állattan, anglistika, filozófia, földrajz, földtan, germanisztika, irodalomtudomány, műépítészet, művészet, növénytan, régészet, teológia, történettudomány és zenetudomány témaköreiben.⁹ Nem fedték fel egymásról kialakított nézeteiket; kedvelt témáik kölcsönösen igen szűk érdeklődésre tarthattak számot. Mindemiatt kapcsolattartásuk „egyoldalú kommunikáció”-nak nevezhető, amelyben az egyik fél „az információközvetítésre, a másik a pusztán recepcióra szorítkozik”.¹⁰ Külön-külön legalább olyan kérdésekkel foglalkoztak, amelyek a közös korszak kihívásaiból eredően a megszólított három nemzeti közösség gondolatvilágában gyökereszkedtek. A folyóirat a *román nemzetállam*, a *modern transzszilvanizmus* és a *romániai német egység* eszméjét tolmácsolta hiteles megfogalmazásokban.¹¹ Az irodalmi fordítások a magyar és a román népköltészetből, valamint klasszikus és kortárs magyar és román költők meg prózaírók műveiből¹² az említett minőségű kommunikációhoz illően egy olyan interetnikai cserét eredményeztek, amely történelmi, társadalmi és politikai háttérű „tipológiai összefüggés”-ben jelenítette meg az irodalmi műfajokat, irányzatokat és formákat, valamint az egyes szépírók eszmei-lelki alkatát.¹³

8 Bologa: *Cu Liviu Rebreanu*, 8. Ld. még Mikó: *Csendes beszélgetés*, 267. A kormány tagjainak névsorát közlik Mușat – Ardeleanu: *România*, 1144–1145.

9 A folyóirat *romániai* munkatársi gárdája (vö. a 34. jegyzettel) 21 román, 19 magyar és 17 német azonosítható *kortárs* szerzőből tevődött össze. Ld. a repertóriumot.

10 Schmitz – Rammstedt: *Gegenseitige – einseitige Kommunikation*, 399.

11 K. Lengyel: *Unternehmen*, 82–93. Ld. pl. Lutz Korodi, Kós Károly, Kristóf György, Ion Lupaș, Oskar Netoliczka és Gheorghe Vălsan cikkeit (a repertórium 17., 115., 19., 22., 24. és 39. tételét).

12 Ld. a repertórium 43–72. teteleit.

13 Đurišin: *Vergleichende Literaturforschung*, 47–109, komparatistizikai elméletét alkalmazva K. Lengyel: *Unternehmen*, 93–118; Uő: *Zur interethnischen Rolle*.

A *Cultura* kommunikációs csatornái egyfelől románokat és németeket, másfelől románokat és magyarokat, magyarokat és németeket azonban feltűnően ritkán kapcsoltak össze.¹⁴ Ez a szűkítő súlypontozás jellemezte általában a korabeli Romániában közkezen forgó kultúrpolitikai irodalmat.¹⁵ A rendelkezésre álló források alapján megállapíthatatlan, hogy a szerkesztőség a magyar–német vonal mellőzésében megoldandó problémát látott-e. Egyfelől szerzőket keresett mindkét nemzeti kisebbség és a többségi nemzet értelmiségieinek soraiban. Másfelől elhanyagolta a magyarok és a németek közötti kapcsolatteremtést: nem tervezett – és nem is közölt – kölcsönös fordításokat e két nép irodalmából.¹⁶ Mindenesetre tény, hogy nem pusztán előírta, hanem szavatolta is a főszerkesztő bejelentette „egymás iránti kölcsönös tisztelet”-et¹⁷ a közreműködők egyoldalú kommunikációjában. Ennek minőségére – egyben a folyóirat első alapvonására – a *passzív tolerancia* fogalma illik. Az együttműködés passzív volt, mert a felek nem vitatkoztak egymással. És türelmes volt, mert nem a három fő tárgyköre közötti ellentétek miatt szakadt meg. Hanem azért, mivel a vallás- és művészetügyi tárca egy minisztercsere következtében megvonta tőle az anyagi támogatást.¹⁸

14 K. Lengyel: *Unternehmen*, 78–82.

15 Vö. pl. Bitay: *Magyar–román művelődési kapcsolatok; Die Siebenbürger Sachsen; Iorga: Kurze Geschichte*.

16 Vö. az 1923. október 17-i szerkesztőségi ülés jegyzőkönyvével: Gaal: *Román–magyar irodalmi kapcsolatok*, 19. Ld. a repertórium 43–72. tételeit.

17 A repertórium 29. tétele.

18 „A lap pedig”, emlékezett vissza Bologa, a szerkesztőség titkára, „csupán az előfizetőkre támaszkodva, nem tudta fenntartani magát.” (Mikó: *Csendes beszélgetés*, 267). Az állami támogatás már a negyedik, utolsó számának kiadásait is csak szűkösen fedezte (vö. Pușcariu: *Memorii*, 646). Az e dolgozathoz feltárt források egyike sem említi általános költségvetési megszorításokat e döntés mögött. Lényegében pusztán annyit árulnak el, hogy Banu „utódja [Alexandru Lapedatu: *Mușat – Ardeleanu: România*, 1145] már nem támogattott” (Mikó: *Csendes beszélgetés*, 267).

2.

A *Cultura* humanista meggyőződése megjelenésének hónapjaiban nem mélyülhetett el ahhoz, hogy kormányzati ellátmányok nélkül, akár értelmiségi magánvállalkozásként is tovább fáradozzon a román–magyar–német kulturális eszmecsere intézményesítésén. „Szépen indult”, idézte fel Bologa több évtized múltán szerkesztői tapasztalatait, „és az akkori körülmények között úttörő vállalkozás lehetett volna. De az idő még nem érett volt meg ilyesmire.”¹⁹ Pedig a lap tiszavirág-élete során meglepően széles körű és túlnyomórészt kedvező fogadtatásra talált a bel- és külföldi kulturális közvéleményben.²⁰ Csakhogy eredetileg és menet közben nem elsősorban vagy kizárólag e célból, hanem meghatározó arányban a bukaresti kormány Nyugaton bevetendő propaganda-eszközének készült.

Utóbbi rendeltetésre fényt derít főszerkesztőjének kiválasztása is. Naplójából tudjuk, hogy Pușcariu már 1922 májusában előterjesztette Banu miniszter felkérésére „jelentését” egy „nagy folyóirat”-ról, amelyben „a kisebbségek közreműködnek”, miután meg-

19 Bologa: *Cu Liviu Rebreanu*, 8. Jelenleg nincs nyoma annak, hogy Pușcariu új pénzforrások felkutatását mérlegelte volna a folyóirat megmentéséért, vagy programjának folytatására másfajta, de szintén közös megjelenési keretben (K. Lengyel: *Unternehmen*, 70–71, 149–150). Valószínű, hogy erre *Dacoromania* című, Kolozsvárt megjelent nyelvészeti szaklapjának állandó anyagi gondjai miatt sem látott komoly esélyt (Pușcariu: *Memorii*, 546, 626–647, 705). Tény azonban, hogy az országban létezett más szervezési és koncepcionális minta is a többnemzetiségű szellemi párbeszéd egyazon fórumon való rendszeresítésére, ráadásul szintúgy román kezdeményezésre és hivatalos hátszéllel, nevezetesen Nicolae Iorga történész és politikus népfőiskola jellegű nyári szabadegyeteme a munténiai Prahova megye Vălenii de Munte községében; a világháború után 1921-től román és különböző nem román, visszatérően magyar és német előadók közreműködésével a harmincas évek végéig működött ritka példaszzerűséggel, viszonylag élénk visszhanggal a húszas évek sajtójában (Kovács F.: *Bitay*, 37–46; Iorga: *O viață*, 691–699; *Magyarok Iorga Miklós népegyetemén*; Müller F.: *Iorgas Volkshochschule; Vita: Magyar irodalmi előadások*).

20 Korabeli recepciójának sajtóadatait összegyűjti és értékeli K. Lengyel: *Unternehmen*, 42–71.

szerezte „néhány jelentős német és magyar író ígéretét”.²¹ Egy hónappal később megkínálták egy küldötti tisztséggel Románia genfi népszövetségi képviselőjében,²² amelyben aztán 1925-ig hathatós tájékoztatói és véleményalakító feladatokat látott el, főként az Intellektuális Együtműködési Szervezet munkálataiban, gyakran szembesülve a kisebbségek nemzetközi problémakörével.²³ Kolozsvári folyóiratának az új Románia területi integritása érdekében kellett fellépnie, a különböző délkelet-európai országokban élő románok szellemi egységét bizonyítania, valamint Románia művelődési életéről tetszetős képet rajzolni. Kiadóhivatali terjesztésével a nyugati nyilvánossághoz fordult éppúgy, mint a román és magyar nyelvű írások francia fordításai, mindezzel „külföldön nagyon erős visszhangot” kiváltva.²⁴ A szerkesztőség ugyanakkor nem közölt olyan anyagot, amely az államvezetést ingerelhette volna. Szembeötlök, hogy a kisebbségi kérdés érintésekor szóba sem kerültek Románia 1923-as alkotmányának hevesen vitatott tételei.²⁵ Tehát a *Cultura* elfogadta politikai függőségét – ez a második alapvonása –, így azt is, hogy a hatalom mércéjével mérettessék meg. Ekképp a tükrébe helyezett román–magyar–német viszonyrendszer érintkezési síkjain a szerkesztőség és a román kormányzat megnevezetlenül is két külön pólusként jelent meg. Pușcariu mindkettő elvárásait egyesítette magában: a folyóirat munkatársait nyílt párbeszédre bátorította, amelyet a politikai megbízó – Genfben is védelmezett – érdekeivel összhangban

21 Pușcariu: *Memorii*, 552.

22 Uo. 561.

23 Uo. pl. 576–597, 661–679, 701–703. Genfi tevékenységét értékeli Vaida: *Sextil Pușcariu*, 91–104.

24 Bologa: *Cu Liviu Rebreanu*, 8. A francia nyelvű laptestből ld. pl. Lucian Blaga, Valeriu Bologa, Kuncz Aladár, Sextil Pușcariu és Gheorghe Valsan cikkeit (a repertórium 96., 99., 117., 30. és 38. tételét). Az egész kiadványnak szánt külföldi propagandaszerep másutt (K. Lengyel: *Unternehmen*, 28–141) részletesen bizonyított tényét alátámasztja a bukaresti külügyminisztériumnak a negyedik számhoz nyújtott pénzbeli segítsége is (Pușcariu: *Memorii*, 646).

25 Vö. Rudolf Honigberger és Pușcariu cikkeivel (a repertórium 11. és 30. tételével).

kellett irányítania. Egyidejű diplomáciai szolgálata arra figyelmeztette, hogy elsősorban a magyar kisebbségügyben kell résen lennie.²⁶

Ilyen egyezségi alapon csupán kulturális kérdések kerülhettek terítékre, amint az első szám ajánlása beharangozta: „Távol tartván magunkat minden politikai befolyástól, bátrak vagyunk kimondani véleményünket, megőrizve ugyanakkor azt a tárgyilagosságot, amelyre az egymás iránti kölcsönös tisztelet kötelez. Abban a reményben indulunk útnak, hogy sikerül gyarapítanunk azok számát, akik baráti jobbot nyújtanak a mulandó barikádokon át, s összefognak annak a szolgálatában, ami mindannyiunknak a CULTURA.”²⁷ Az a feltételezés, hogy a kultúra a politika alternatívája a nemzetek és nemzeti kisebbségek egymáshoz fűződő viszonyában, a kisebbségi kérdés megnyugtató megoldását kereső összeurópai és sajátosan romániai eszmecserékből eredt. Így a *Cultura* egy „ideáltipikus értelmezés keretbe” illeszkedik, amelyet a szellem- és társadalomtudományok „hasonló módon visszatérő jelenségek” számára dolgoznak ki.²⁸ A *kulturális alternatíva* eszméjét a maga apolitikus felfogásához idomítva a pártpolitikától tartózkodott. Számolt viszont a román állam befolyásával művelődési ügyekben, vagyis „kulturpolitikát” folytatott párthatárok felett.²⁹

A befejezetlen évfolyamban végighúzódott az időszerűsítés szándéka. A tanulmányok, esszék és szemlék szerzői különböző témafelvetésekben nemzeti közösségük Nagy-Románián belüli helyzetéhez közelítettek. Amint Konrad Nussbächer germanista, a *Krónika* rovat egyik főmunkatársa megjegyezte, „kevésbé” tar-

26 Emlékiratában többször hangsúlyozza, hogy Genfben igyekezett érvelni a „magyarok gyakran túlzott kérései” ellen: Pușcariu: *Memorii*, 701 (vö. még uo. 661, 665, 588, 590, 592).

27 A repertórium 29. tétele, itt Dávid: *Tudomány*, 238, fordításában.

28 Albert: *Theorien*, 12.

29 Bernsdorf: *Kulturpolitik*, 174. A *kulturális alternatíva* eszméjéhez, illetve kulturpolitikai lecsapódásához a folyóiratban: K. Lengyel: *Unternehmen*, 14–26, 42–71.

tották feladatuknak, hogy „művészetben és tudományban a nagyobb népekkel versengjenek”, mint inkább azt, „hogyan dolgozzák és a hazai talajon hasznosítsák a szellemi-művészeti erőhullámokból átvett irányzatokat”.³⁰ A témák időszerűsítésének második megnyilvánulási formája a magyar és a német nemzeti kisebbség, illetve az államalkotó román nemzet 1918 utáni belső fejlődésére és külső megítélésére való hivatkozás volt. A földrajzilag szétszórta román és német néprészek összetartozásának a kérdése, akárcsak az erdélyi magyar és román szellemi élet európai kisugárzásáé, egyszerre ágyazódott be nemzeti és egyetemes viszonylatba.³¹ A besszarábiai és általában a kisebbségi kérdés kapcsán a nemzetközi szemszög politikai színezetét kapott a független román államiság méltatásában.³² Ebben is kultúrpolitikai igény húzódt meg azáltal, hogy a *Cultura* – főleg szemléinek tanúsága szerint – Nagy-Románia megszilárdulásának a feltételéhez kötötte az ország művelődési fellendülését. Ám éppen ezen *Krónika* rovata bizonyítja, hogy bizonyos szempontok szerint nem foglalt állást. Egyáltalán nem esett szó a magyarországi szellemi élet eseményeiről – nyilván nem helyszűke miatt, hiszen az önálló cikkek csaknem fele szemle volt.³³ A folyóirat nem teremtett semmiféle szellemi kapcsolatot magyarországi és romániai magyarok között, mivel csak Romániában élő, illetve román állampolgárságú szerzőket közölt. A szerkesztőség megfelelő határozata³⁴ főként „ránk és a szászokra vonatkozik éppen azért, hogy az itteni szellemi erők jussanak szóhoz”, hárította el Kristóf Veress Endre történész Budapestről érkezett

30 A repertórium 123. tétele, 288. Vö. K. Lengyel: *Unternehmen*, 42–72.

31 Ld. pl. Lucian Blaga, Konrad Nussbächer és Szopos Sándor írásait (a repertórium 98., 122., 123. és 128. tételeit). Vö. K. Lengyel: *Unternehmen*, 73–78.

32 Ld. Pușcariu és Válsán cikkeit (a repertórium 30. és 39. tételeit).

33 K. Lengyel: *Unternehmen*, 78–141. Ld. a repertórium 142., illetve 94–133. tételeit.

34 Az 1923. október 17-i szerkesztőségi ülés egyik eredménye: Gaal: *Román-magyar irodalmi kapcsolatok*, 19. Vö. a főszerkesztői bevezetővel (a repertórium 29. tételével), valamint a repertóriummal.

publikációs ajánlatát.³⁵ Így a *Cultura* alkalmatlan volt a határok feletti magyar–magyar kapcsolatteremtésre, amelyet a román kormányzat az első világháború után gyanakvóan szemlélte és nem ritkán ellensúlyozandó veszélyként kezelte.³⁶ Kolozsvári kiadványa olyan időben, amikor annak egyik magyar munkatársa „a magyarországi könyvekkel” szemben alkalmazott „gondos határzár”-ra panaszkodott,³⁷ ekképp döntően viszonylagosította a *kulturális alternatíva* eszméjének egyetemességét, hiszen az interetnikai párbeszédbe lényegében csak erdélyieket vont be. Régióntúli kapcsolatokat Románián belül románokkal tartott fenn, csekély mértékben németekkel, magyarokkal pedig egyáltalán nem; intraetnikai érdekeltsége csak román oldalon volt mérvadó. Tevékenységét fityogtatta a nemzetközi porondon, ezzel azonban kizárólag Románia politikai propagandáját szolgálta.³⁸

A folyóirat modellszerű tételét továbbá kisebbségi munkatársainak egyik hamis érve buktatta meg. Kultúrpolitikai felfogásukban egyházi, iskolai, tudományos és művészeti intézményeik érdekében cikkezve arra következtettek, hogy a román–magyar–német tudományos, művészeti és irodalmi együttműködés a nemzeti kisebbségek kulturális életének szabad kibontakozásával jár együtt. Idevonatkozó írásaikban – a Bánsággal kiegészített – Erdély területére hivatkoztak, és a területi öntudatot összekapcsolták a nemzetivel. A területiséget a kisebbségi kultúra sajátosságaira és Erdély történelmi tapasztalataira alapozták.³⁹ Az egyetemes

35 Kristóf György – Veress Endre. Kolozsvár, 1924. március 10. MOL KGyH, P 1759/851.

36 Itt elég a magyarországi folyóiratok és könyvek behozatalának tiltására, illetve akadályoztatására emlékeztetni: Botos: *Irodalmi problémák*, 496; *Confiscarea cărților maghiare; Confiscarea cărților maghiare atătătoare*.

37 Buday Árpád – Márki Sándor. Kolozsvár, 1924. január 20. MTAKK BÁH, Ms. 5165/268. A magyarországi tudományos könyvtérzés romániai terjesztésének komoly nehézségei ismeretesek Kristóf huszas évekbeli levelezéséből is, pl. Kristóf György – Zolnai Béla. Kolozsvár, 1927. október 3. Uo. KGyH, Ms. 4119/486.

38 K. Lengyel: *Unternehmen*, 73–78.

39 Ld. pl. Korodi, Kós, Netoliczka, Nussbächer és Friedrich Teutsch cikkeit (a repertórium 114., 115., 24., 122., 123. és 37. tételét).

és össznémet kitekintések révén a *modern transzszilvanizmusnak* és a *romániai német egység eszméjének* a szűkebb földrajzi egységet túllépő viszonylat is jutott. A szerzők mégis regionalisztikusan gondolkoztak, mivel Erdélyt a fölérendelt román nemzetállam körülhatárolható alkotóelemeként: *régióként* képzelték el. Regionalizmusukat az erdélyi régió német és magyar alegységeinek érdekképviselőként értelmezték, amely a politikai központ elbírálására hivatott.⁴⁰ Kompromisszum lebegett szemük előtt: Bukarest kedvező intézkedéseire vártak ellenszolgáltatásként a maguk bizonygatott állampolgári hűségéért. Ebben az értelemben remélte Kristóf, hogy a *Cultura* „hoz majd némi jót nekünk is, magyaroknak, akik különben minden tekintetben szintén csak kínlódunk”.⁴¹ A folyóiratban publikáló régész Buday Árpád, akit fennebb a szellemi határárral kapcsolatos panaszával idéztünk, szintúgy a kisebbségi magyar tudományosságot hátráltató „politikai kényszerűségek” szeretett volna megszabadulni.⁴² Mindezt Budapestre küldött magánlevelekben ismerték el, tudomásul véve, hogy a „hivatalosan” megjelenő folyóirat „ismeretterjesztő modorban kizárólag tudományos kérdésekkel foglalkozik, a politika teljes kikapcsolásával”.⁴³ Óvatos volt Adolf Schullerus is. Ő, aki egyébként a bukaresti parlament felsőházi tagjaként és a német frakció szóvivőjeként egy 1923-as szenátusi ülésen az alkotmánytervezethez a regionalizmus érvtárából kölcsönzött visszautasító megjegyzéseket fűzött,⁴⁴ történészként azt állította a *Culturában* közölt cikkében, hogy „tévedés” Erdélyt „történelmi-földrajzi egységnek nevezni”.⁴⁵ További eseteket sorolhatnánk

40 A *regionalizmus* ilyen értelmezéséhez Gerdes: *Regionalismus*. Ugyanígy korabeli tálatásban Roth: *Politische Rundschau*, 556–558.

41 Kristóf György – Veress Endre. Kolozsvár, 1924. március 10. MOL KGyh, P 1759/851.

42 Buday Árpád – Márki Sándor. Kolozsvár, 1924. január 20. MTAKK BÁh, Ms. 5165/268.

43 Buday Árpád – Márki Sándor. Kolozsvár, 1923. december 31. Uo. 5160/703.

44 Schullerus: *Aus der Rede*.

45 A repertórium 36. tétele, 108.

fel, amelyekben a szerzők elhallgatták saját igényeiket, abban a hiszemben, hogy ekképp jószándékukat tanúsíthatják a politikai hatóságok előtt, azt, hogy nem állnak elő túlzottnak minősíthető követelésekkel.

A Cultur(a)-politikuskok a korabeli európai kisebbségpolitikai szakértők módján keresték ugyan azon „alapokat, amelyek [..] nem a többségi nemzetekbe, hanem inkább az *államokba* való beilleszkedés valósulhat meg”. Ezért „szükségesnek” vélték „a nemzeti kultúrával összefüggő valamennyi érdekeltég elvonását az államtól, és átadását a nép kezébe”.⁴⁶ Nem vették azonban figyelembe, hogy ez a program az adott helyen és helyzetben kudarcra ítéltetett, mégpedig függetlenül attól, hogy megalapozták-e jogilag, reálpolitikailag vagy erkölcsileg, rámutattak-e jelentőségére nemzeti közösségük szellemi-kulturális egységének a szempontjából, illetve hogy hihetően mellőzték-e az államhatárok feletti nemzeti összetartozás hangsúlyozását. A jogi-közigazgatási központosítás útján haladó Románia politikai vezetése ugyanis már 1924 előtt kinyilvánította, hogy érdekeivel összeegyeztethetetlennek tartja a kulturális öngazgatásra irányuló kísérleteket. Bukarest bírálta mégoly államhű német egység hirdetőket és erdélyi magyar transzszilvanistákat is.⁴⁷ Azon elképzelés, hogy a romlott, az elvetendő, a népeket elválasztó politika helyett éljen a jó, a szép és a népeket összebékítő kultúra, ilyen körülmények között *hamis alternatíva* volt, a *Cultura* harmadik és legfontosabb alapvonása. A hatalom mércéje szerint a kultúra is politika volt: olyan politikum, amellyel a román elit az állami élet közszereplőit a „barát” vagy az „ellenség” csoportjába sorolta, ezáltal politikai ellentété változtatva a kulturális közegben jelentkező nézeteltéré-

46 Paul Schiemann letterszági német képviselő felszólalása az Európai Német Népcsoportok Szövetsége 1927. évi bécsi konferenciáján: *Die Wiener Tagung*, 895. Kiemelés az eredetiben. Vö. K. Lengyel: *Unternehmen*, 82–93.

47 Averescu: *Apărarea*; Balint: *În câmpul*; Nicoară: „*Liga Națiunilor*”; *Separatismul Ardealului*. Bővebben további források alapján K. Lengyel: *Unternehmen*, 119–141.

seket is.⁴⁸ És a kolozsvári folyóirat magára nézve kötelezőnek fogadta el ezt a romániai regionalisták elleni „nemzeti védelem”⁴⁹ során bevetett mércét.

3.

A román hatalom mérlegre tette a *Cultura* teljesítményeit, amelyeket – mércéjét alkalmazva – bel- és külpolitikailag veszélyesnek vagy legalábbis aggályosnak talált.⁵⁰ Szétválasztotta a folyóiraton belüli román–magyar–német érintkezés általa egyazon pályára terelt erővonalait. Ezáltal véget ért a második, a kétpólusú viszony is a többnemzetiségű szerkesztőség és az államvezetés között. Mindez abban a szembesülésben zajlott le, amelyet Hock János római katolikus pap és közíró 1922-ben a „kölcsonös megértésnek és a világbéke helyreállításának” a távlatában szemlélte, a Duna-medence szomszédsági problémáit szem előtt tartva: „Politika és kultúra között éppen abban áll az éles ellentét, hogy az egyik erőhatalmi viszonyokra alapítja a cselekvés jogát, a másik pedig a jónak, a szépnek, az igaznak és a becsületességnek eszményeivel akar egy emelkedettebb erkölcsi álláspontot diadalra juttatni a szabadságban.” Az 1918-as Magyar Nemzeti Tanács elnöke a Tanácsköztársaság idején Magyarországról elmenekülvén bécsi emigrációjában latolgatta így a román–magyar kulturális együttműködés esélyeit is, amelyeknek alapfeltételét ekképp jelölte meg: „De a kezdeményezés kötelessége itt a győző nemzeteké: mert amikor az elnyomottak magasabb emberi szempontokra hivatkoznak, mindig gyanúsításoknak teszik ki magukat.”⁵¹ Ez történt esetünkben is: a bukaresti kormány előbb megfelelt a

48 Schmitt: *Der Begriff des Politischen*, 37, nyomán.

49 Goga: *O apărare*, 172. Kiemelés az eredetiben.

50 K. Lengyel: *Unternehmen*, 119–141.

51 Hock: *Üttörök*. E cikket újraközli keletkezésének körülményeit adatolva: *A szomszéd népekkel való kapcsolataink*, 697–699. Életrajzi adatok Hockhoz: *Károlyi Mihály levelezése*, 771.

kezdeményezés kötelességének, majd élt a cselekvés jogával a humanista eszmeiségű *Cultura* kisebbségjogi távlatokat mégoly mérsékelten felvillantó és a hivatalosság kereteit helyel-közzel tágitó törekvéseivel szemben.⁵² Bizalmatlanságát az a tény sem enyhítette, hogy a kolozsvári folyóirat az ő érdekeit is képviselte.

A szerkesztőség éppen ezt: a beavatkozó politikát kívánta elkerülni. Aztán mégis maga közeledett hozzá. Zsákutcába jutott. Kompromisszumkészségéből egyoldalú engedmény született, amely azt sugallta, hogy kérelmei csak saját ellenszolgáltatásai által jogosak, nélkülük nem.

„A kezdeményezőknek”, vélekedett Kristóf a harmadik szám előkészítésekor, „jó szándéka van és volt”.⁵³ Ebben akkor sem kételkedhetünk, ha megállapítjuk, hogy az eredetileg *kulturális* és *interetnikai* munkaterv menet közben *intraetnikai* és *nemzetközi*, valamint *politikai* célkitűzésekkel bővült. E vállalkozás eredményének a megítélését nem az a körülmény határozza meg, hogy programja szándékától eltérően többregetűvé vált, hanem az, hogy az *intraetnikai* és *nemzetközi* elemek aránytalanul viszonyultak az *interetnikai* célhoz. 1924-ben már nyilvánvaló volt, hogy a román kormány nem hajlandó betartani a nemzetközi kisebbségvédelmi határozatokat, amelyekre a magyarok és a németek a román nemzettel és állammal való kapcsolatukat felépíteni óhajtották. A nyugati államok tudósai és politikusai a folyóiratban tisztázó párbeszédet kezdeményezhettek volna e téren, hiszen maguk dolgozták ki az illető 1919. évi szerződést, nemzetközi érvényességét szavatolva.⁵⁴ Egy másik bizonytalansági tényező interetnikai

52 A magyar oldalon már az első számtól tudták: „Nemcsak a hivatalból kötelezettek vállalnak benne részt; pl. Karácsonyitól jön a napokban megjelenendő első számban cikk.” Buday Árpád – Márki Sándor. Kolozsvár, 1923. december 31. MTAKK BÁH, Ms. 5160/703. Karácsonyi János tanulmánya a repertórium 15. tétele.

53 Kristóf György – Veress Endre. Kolozsvár, 1924. március 10. MOL KGyH, P 1759/851.

54 A párizsi kisebbségi szerződés [1919. december 9.]. In: Mikó: *Huszonkét év*, 267–271; Vieffhaus: *Die Minderheitenfrage*, 190–192, 223–224.

vonatkozásban azon folytonos, hivatalosan is táplált szemrehányásból eredt, amely szerint a magyarok nem gondolták komolyan tevételes jelenlétüket Románia társadalmi és állami életében, hiszen irredenta törekvések iránti fogékonyságukban minduntalan hangoztatták szellemi kötődésüket saját nemzetükhöz.⁵⁵ A *Cultura* magyar munkatársai védekezhettek volna e vád ellen Magyarországon politikai, társadalmi és kulturális fejlődéséről is cikkezve, például visszautasítva a Magyar Birodalom korábbi területeinek leszakadását csupán átmeneti állapotnak tekintő Szent Korona eszméjét, amelyet a korabeli magyar kormányok felhasználtak a magyar-román határ kiigazításának vagy Erdély visszacsatolásának a követeléséhez.⁵⁶

A *Cultura* programjának legsúlyosabb hiányossága nem abban rejlett, hogy csupán laza interetnikai kapcsolatokat eredményezett. Távlataiban elhibázottabb volt az a feltételezése, hogy a politikának van alternatívája: vagyis apolitikus és hasznos, ha a pluralizmus elve kizáródik a szerkesztőség és az államközpont kommunikációjából. A folyóiratnak nyomatékositania kellett volna, hogy a Romániában élő magyarok és németek nemzeti sajátosságait nem államellenes tevékenységre, hanem állampolgári jogaik érvényesítésére akarják megőrizni. Ily módon ellensúlyozhatta volna a regionalizmusról alkotott ellenségképet. Más alternatívája nem lehetett. Ha egyáltalán, akkor csakis a nemzeti és a polgári jogok összekapcsolásával szerezhetett volna létjogosultságot céljainak. Ellenkező esetben az interetnikai kapcsolatok esetleges mélyítésével sem válaszolhatta meg a döntő kérdést: melyik Erdély-konceptió szavatolná – összállami szinten is – a folyóiratban körvonalazott együttműködési modell életrevalóságát?

Erdély a 18. század közepétől kibontakozó román nemzeti mozgalom történelmi hivatkozási alapja volt, a román államhoz

55 Vö. Mikó: *Huszonkét év*, 39–53.

56 Kardos: *Die Rolle*, 528; Szász B.: *Önkormányzati törekvések*, 279–280.

csatoltan pedig sikerének biztosítékává vált. Az első világháború után Bukarestben meggyökerezett a „*territoriocentrikus*” nemzet-szemlélet,⁵⁷ amelyben egy nemzet hatalma és jóléte azon múlik, hogy *birtokolja-e* az általa igényelt területeket. E létszükségleti szorongásból kisarjadzott ideológia fő érve szerint románok éltek többségben a történelmi régiót, valamint az egykori Részeket átfogó Erdélyben,⁵⁸ amely így az azonos nyelvű és kultúrájú emberek egységére építendő nemzetállam *tulajdonát* képezte. Amilyen mértékben e térség birtokbavétele az államalkotó románságban a *többségi* tudatot éltette, olyan arányban táplálta kiszakadása a magyar államkötélből az ott élő magyarság nemzeti *kisebbségi* jellegét. Budapest egy összezsugorodott államiság központjaként arra rendezkedett be, hogy visszaállítsa a magyar állam és nemzet felbomlott egységét, mégpedig ugyanazon ideológia szellemében, amellyel Bukarest kiterjesztette és védte uralmát a korábbi magyar területek felett.

Ezért a román állam központjában aszerint ítélték meg az országban élő románok és magyarok kapcsolatát, hogy megerősíti-e az erdélyi magyarság szerkezeti létfeltételeit, vagyis indokokat kínál-e a nagymagyar koncepcióhoz. A területbirtoklás mozzanata a romániai román-német viszonylatban is feszültséget okozott, jóllehet az anyaország távoli fekvése miatt oktalanság lett volna német irredentizmusra gyanakodni. A romániai német egység-tudat azonban Erdélyben alapozódott meg, ahonnan keleti-német – *ostdeutsch* – gondolatként terjedt tovább, magába rejtve a pángermanizmus eszméjét, amelyet a román politika szintúgy az állami függetlenség követelménye felől szemlélt.⁵⁹ Ilyen körülmények között a *Culturának* tudatosítania kellett volna, hogy Erdély ne az

57 Bibó: *A kelet-európai kisállamok*, 230. Kiemelés az eredetiben. Erdély szerepéről a román nemzeti mozgalomban Pascu: *Făurirea*, I.

58 Az 1918 utáni szóhasználatban ilyen tág földrajzi kivetítésben használt Erdély-fogalomhoz K. Lengyel: *Kulturverbindung*, 50–56.

59 Vö. Brandsch: *Vom Deutschtum*; Sofronie: *Pangermanismul*.

egyik vagy a másik nép birtoka, hanem olyan terület legyen, amelyen románok, magyarok és németek „alapjogi biztosítékok” oltalmában „egymás mellett élnek és alkotnak”,⁶⁰ tehát amelyről kiindulva pluralisztikusan rendeződik a nemzeti kisebbségek és a többségi nemzet összállami viszonya. Ami azt jelentette volna, hogy Romániában csak *számszerűen* többség a többség, és kisebbség a kisebbség, minthogy a kisebbség nem „idegen”,⁶¹ a többség pedig nem a terület ura.

Függelék⁶²

A *Cultura* impresszuma és repertórium

CULTURA

Sciences-Lettres-Arts

Paraît en janvier, mars, mai, juillet,⁶³ octobre, décembre

Directeur: Sextil Pușcariu

Comité de Direction:

Yves Auger pour la partie française

Lucian Blaga pour la partie roumaine

Georges Kristóf pour la partie hongroise

60 Sontheimer: *Pluralismus*, 254.

61 Amilyennek minősülni szokott a korabeli román politikai publicisztikában, pl. Averescu: *Problema*; Bănățeanu: *Iarăși năvala*; Nemoianu: *Iarăși străinii*. Erdélyi magyar tiltakozás az „idegen” minősítés ellen: *Az erdélyi magyar sajtó nagy napja*.

62 Alábbi jegyzék a budapesti Országos Széchényi Könyvtár állagában kutatott *Cultura* négy füzetének könyvészeti adatait gyűjti egybe. Az egyes tételeket a szerzőnevek betűrendjében, eredeti nyelvi formájukban, teljes címükkel és oldal-számukkal sorolja fel. A névtelenül megjelenteket a publikálás sorrendjében közli az előbbieket után. A IV. fejezetben a művésznevek, vagy – ezek hiányában – az illusztrációk *dőlt* szedéssel jelzett fő tárgyainak, illetve alakjainak betűrendjét követi. Egyes közlemények térképvázatait és ábráit, a lapszámok tartalomjegyzékei, valamint külső és belső borítóinak – a repertórium elé csatolt impresszumon kívüli – szövegei nem szerepelnek az összeállításban.

63 Folyamatos oldalszámozással: 1 [Janvier]: 1–100; 2 [Mars]: 101–200; 3 [Mai]: 201–300; 4 [Juillet]: 301–396.

Oskar Netoliczka pour la partie allemande

Secrétaire de rédaction:

Valeriu Bologa

Le numéro: trente lei

Abonnement (six numéros): cent cinquante lei

Les manuscrits et les ouvrages envoyés à la revue pour compte rendu doivent être adressés à: Cultura, Cluj, Str. Elisabeta 23.

Pour tout ce qui concerne l'Administration on s'adressera à: Ardealul, Cluj, Str. Memorandului 22.

I. *Tanulmányok, esszék*

1. Bitay Árpád: Ács Károly (1824–1894). A román népköltészet első öntudatos, művészi fordítója a magyar irodalomban. 267–268.
2. Dr. Á.[rpád] Buday: Probleme de arheologie romană în România. 146–152.
3. Dr. Buday Árpád: A Balkán-félsziget jelentősége a római korban. 328–333.
4. Dr. Gelei József: Az alsóbbrendű Metazoon a társadalmi organizáció szempontjából. 112–128.
5. Dr. Viktor Glondys: Naturgeschehen und das Ethische. 17–21.
6. Octavian Goga: Andrei Ady. 26.
7. P.[eter] Grimm: Byron și Byronismul. 255–259.
8. Egon Hajek: Stilwille und Formgebung. Zur Strukturklärung des 17. Jahrhunderts. 153–156.
9. Michel Haret: Tourisme et Parcs Naturels. Considération générales et aspect de la question en Roumanie. 301–308.
10. E.[ugen] Herzog: Über Stelle und Bedeutung der Szene *Wald und Höhle*. Ein Beitrag zur Psychologie der Gretchentragödie. 235–249.

11. Rudolf Honigberger: Die erste Sitzung des Rumänischen Komitees des Weltbundes für Freundschaftsarbeit der Kirchen. 370–374.
12. Jaklovsky Dionisiu [Dénes]: I. A. Brătescu-Voinești și scriitorii ruși. 269–272.
13. N.[icolae] Iorga: Dimitrie Cantemir. Cu prilejul comemorării lui. 2–11.
14. Constantin I. Karadja: O călătorie geologică în Ardeal la 1862. 365–369.
15. Dr. Karácsonyi János: A magyarok és románok második közös harca a törökök ellen. 12–16.
16. Dr. Kiss Ernő: Révai Károly (1856–1923). 59–63.
17. Lutz Korodi: Von Schwäbischer Volksart im Banat. 72–75.
18. Dr. Kristóf György: A nagy év. 39–48.
19. Kristóf György: A magyar líra mai főképviselői Erdélyben. 309–319.
20. Ernst Kühlbrandt: Die alten orientalischen Teppiche in der evangelisch-sächsischen Stadtpfarrkirche zu Kronstadt. 320–324.
21. Prof. Dr. N. Leon: Din Biologia poporului român. 325–327.
22. I.[on] Lupaș: Semicentenarul morții lui Andreiu Șaguna. 49–53.
23. Dr. Makkai Sándor: Illúzió, suggestió és vallás. 216–223.
24. Dr. Oskar Netoliczka: Zur Geschichte des gelehrten Unterrichts in Siebenbürgen: 1823–1923. 54–58.
25. Dr. Fritz Netolitzky: Die Wiederentdeckung der Atlantic Platons. 22–25.
26. G.[heorghe] Oprescu: Michel Bouquet. Aspectul Țărilor Române către 1840, după creionul unui artist francez. 129–135.
27. Pálffy Márton: Vlahuță költeményeiből. 173.
28. Dr. Gheorghe Popoviciu: Diferințe și asemănări în structura biologică de rasă a popoarelor României. 224–234.
29. Red. [Sextil Pușcariu⁶⁴]: [Culture]. 1.
30. Sextil Pușcariu: Liga Națiunilor. Impresii. 29–38.

64 A szerzőt azonosította Dan: *Bibliografia*, 223.

31. S.[extil] P.[ușcariu]: Gheorghe Lazar. 76–77.
32. Dr. Roska Márton: A népvándorlások régészeti megvilágításban. 143–145.
33. C.[arl] Siegel: Nietzsche – Künstler oder Philosoph? 136–142.
34. C.[arl] Siegel: Der Gottsucher Kant. Zur 200. Wiederkehr seines Geburtstages. 260–266.
35. Szádeczky Gyula: A földrengésről. 250–254.
36. Adolf Schullerus: „Siebenbürgen”. 107–111.
37. D. Fr.[iedrich] Teutsch: Der Kampf der Siebenbürger Sachsen für ihr Recht. 210–215.
38. G.[heorghe] Válsan: Menirea Etnografiei în România (Cuvântare la „Societatea Etnografică Română” din Cluj, la 24. Ian., 1924). 101–106.
39. G.[heorghe] Válsan: Basarabia. 201–209.
40. G.[heorghe] Válsan: Valea superioară a Prahovei. 341–349.
41. [V. N.⁶⁵]: Radiotelefonia în România. 350–351.
42. Dr. Hans Wühr: Die Kunst Hans Eders. 352–355.

II. Szépirodalom

II. a. Költészet

43. Andrei Ady: Târziu. [Fordította⁶⁶] Octavian Goga. 26.
44. Andrei Ady: Poet. [Ford.] Octavian Goga. 27.
45. Andrei Ady: Martir. [Ford.] Octavian Goga. 27.
46. Andrei Ady: Ogorul unguresc. [Ford.] Octavian Goga. 28.
47. Andrei Ady: Ce caut? [Ford.] Octavian Goga. 28.
48. Nichifor Crainic: Herbstlied. [Ford.] Oscar Walter Cisek. 172.
49. Mihai Eminescu: Távolság elhagyatva... [Ford.] Révai Károly. 62.
50. Mihai Eminescu: Vizszelölés. [Ford.] Révai Károly. 64–65.
51. Mihai Eminescu: Vágy. [Ford.] Révai Károly. 65.
52. Mihai Eminescu: A rengetegben. [Ford.] Révai Károly. 66.

65 Azonosítatlan szerző.

66 A továbbiakban: Ford.

53. Mihai Eminescu: Hasonlítás... [Ford.] Révai Károly. 66–67.
 54. Mihai Eminescu: Föltűnsz néha-néha... [Ford.] Révai Károly. 68.
 55. Mihai Eminescu: Ha eljön... [Ford.] Révai Károly. 68–69.
 56. Mihai Eminescu: Felhők suhannak... [Ford.] Franyó Zoltán. 70.
 57. Mihai Eminescu: Őszi szonett. [Ford.] Franyó Zoltán. 70.
 58. Mihai Eminescu: Melankolia. [Ford.] Franyó Zoltán. 71.
 59. Egon Hajek: Către Creator. [Ford.] Luca Moga.⁶⁷ 165.
 60. Egon Hajek: În brazde. [Ford.] Luca Moga.⁶⁸ 166.
 61. Șt.[efan] O.[ctavian] Iosif: Herbst. [Ford.] Franyó Zoltán. 172.
 62. Alexandru Vlahuță: Vanitas. [Ford.] Pálffy Márton. 173.
 63. Alexandru Vlahuță: Melancholia. [Ford.] Pálffy Márton. 174.
 64. Alexandru Vlahuță: A küszöbön. [Ford.] Pálffy Márton. 174–176.
 65. Alexandru Vlahuță: Nunquam ridenti. [Ford.] Pálffy Márton. 176–178.
 66. Fordítások a román népköltészetből: A nap és a hold. [Ford.] Ács Károly. 273–274.
 67. Fordítások a román népköltészetből: A báránka (Miorița). Moldvai román népballada. [Ford.] Kádár Imre. 274–275.
 68. Fordítások a román népköltészetből: Vokica. Bánsági román népballada. [Ford.] Kádár Imre. 276–277.

II. b. Próza

69. Caragiale János [Ion] Lukács [Luca]: A Mânjoală csárdájában. [Ford.] Jaklovszky Dénes. 356–364.
 70. I. [József] Nyirő: Cad cocenii de brad. [Ford.] I. Gociman. 157–164.
 71. Cezar Petrescu: Die Abrechnung. [Ford.] Hortense Mateescu-Cisek. 167–171.
 72. Mihail Sadoveanu: Neculai und sein Freund. [Ford.] Hortense Mateescu-Cisek. 334–340.

67 Lucian Blaga egyik álneve: Vatamaniuc: *Lucian Blaga*, 621.

68 Ld. az előző jegyzetet.

III. Rovatok

III. a. „Résumé”⁶⁹

73. [Bitay Á.]: Charles Ács (1824–1894). 282.
 74. [Buday Á.]: Les problèmes d’archéologie romaine en Roumanie. 181–182.
 75. [Buday Á.]: L’importance de la Péninsule des Balkans dans l’histoire de la civilisation antique. [Ford.] Buday Árpád. 376.
 76. [Gelei J.]: La Métazoaire inférieur comparé à l’organisation sociale humaine. 182–183.
 77. [P. Grimm]: Byron en Roumanie. [Ford.] P. Grimm. 281–282.
 78. [Jaklovszky D.]: Brătescu-Voinești et les écrivains russes. 282.
 79. [Karácsonyi J.]: La seconde lutte commune des Hongrois et des Roumains contre les Turcs. [Ford.] Yves Auger. 80.
 80. [C. I. Karadja]: Un voyage d’études géologiques en Transylvanie en 1862. 377–378.
 81. [Kristóf Gy.]: Les poètes lyriques hongrois contemporains en Transylvanie. 375.
 82. [N. Leon]: Quelques traits de la biologie du peuple roumain. 375–376.
 83. [Makkai S.]: L’illusion, la suggestion, et la religion. 280.
 84. [Gh. Oprescu]: Michel Bouquet. 180–181.
 85. [Gh. Popoviciu]: Différences et ressemblances dans la structure biologique de race des peuples de Roumanie. 280–281.
 86. [S. Pușcariu]: La Société des Nations. [Ford.] Yves Auger. 81.
 87. [Roska M.]: Les migrations des peuples à la lumière de l’archéologie. 181.
 88. [Szádeczky Gy.]: Les tremblements de terre. 281.
 89. [Gh. Válsan]: Le rôle de l’ethnographie en Roumanie. 179–180.
 90. [Gh. Válsan]: La Bessarabie. 278–279.
 91. [Gh. Válsan]: La vallée de la Prahova. 377.

69 Névtelenül közölt, többször a fordítókra utaló összefoglalók a szögletes zárójelben megnevezett szerzők illető lapszámban publikált tanulmányairól.

92. [V. N.⁷⁰]: La Radiotéléphonie en Roumanie. 377.
 93. Résumés. Articles commémoratifs:⁷¹ Dimitrie Cantemir, Andreiu Şaguna, Georges Lazar, [Kálmán] Lisznyai, G.[ereben] Vas, [Arnold] Ipolyi, Albert Pákh, Emerik Madách, Alexandre Petófi, Charles Révai. [Ford.] Yves Auger. 78–81.

III. b. „Chronique”

94. Dr. Balogh Ernő: L'activité de la Société du Musée Transylvain (section des sciences naturelles) depuis le changement de régime. 392.
 95. Bitay Árpád: A Suceava. 389.
 96. L.[ucian] Blaga: Les Roumains d'entre Vidin et le Timoc. 294.
 97. L. B.:⁷² Tournées théâtrales. 388–389.
 98. L. B.:⁷³ Directions intellectuelles. 394.
 99. Dr. Valeriu Bologa: Les périodiques médicaux en Roumanie après la guerre. 184–186.
 100. Dr. V.[aleriu] Bologa: Le Musée d'histoire de la Médecine et de la Pharmacie à Cluj. 298–299.
 101. V.[aleriu] Bologa: Victor Babeş (1854–1924). 385–386.
 102. B.:⁷⁴ Le 90ème anniversaire de la Société des médecins et naturalistes de Jassy. 392–394.
 103. Al.[exandru] Borza: La Botanique en Roumanie. 93–95.
 104. A.[Árpád] Buday: Le Musée ethnographique transylvain. 95–96.
 105. A.[Árpád] Buday: Société du Musée transylvain (Erdélyi Múzeumegyesület [!]). 96–97.
 106. L. Col. Gh.[eorghe] Buicliu: Les Revues de mathématiques. 386–388.

70 Ld. a 65. jegyzetet.

71 Egybegyűjtött összefoglalók az első lapszám négy életrajzi tanulmányáról, sorrendben a repertórium 13., 22., 31. és – a magyar személyiségekről szóló – 18. tételéről.

72 Lucian Blaga betűjegyei: Vatamaniuc: *Lucian Blaga*, 621.

73 Ld. az előző jegyzetet.

74 Valószínűleg az orvos Valeriu Bologa közleménye. Vö. Mikó: *Csendes beszélgetés*.

107. Michael Csaki: Das Baron Brukenthalische Museum in Hermannstadt. 187–193.
 108. C.[onstantin] Daicovici: La Commission des Monuments historiques de Transylvanie. 390–391.
 109. Virg.[il] Draghiceanu: Les Révélations de l'Église princière de Curtea de Argeş. [Ford.] H.[enri H.] Stahl. 283–285.
 110. N.[icolae] Georgescu-Tistu: Les Revues littéraires roumaines. 82–84.
 111. L.[ajos] György: Les Revues littéraires de langue hongroise. 84–85.
 112. L.[ajos] György: L'activité scientifique des Hongrois en Roumanie (1919–1923). 199–200.
 113. Eugène [Jenő] Janovics: Théâtres hongrois en Roumanie. 87–89.
 114. Lutz Korodi: Von den Banater Schwaben. 290–293.
 115. Ch. [Károly] Kós: Kalotaszeg. 379–384.
 116. Kristóf Gy.[örgy]: La société littéraire hongroise de Transylvanie. 195–196.
 117. A.[ladár] Kuncz: L'Olympiade littéraire de Transylvanie. 285–287.
 118. Luca Moga:⁷⁵ Le mouvement philosophique. 193–194.
 119. A. M.:⁷⁶ Les chants qui se perdaient. Tiberiu Brediceanu. 293–294.
 120. A. M.:⁷⁷ L'exposition de l'Art roumain. 297.
 121. O.[skar] Netoliczka: Ein Siebenbürger Sachse vor 75 Jahren über das romänische Volk. 97–98.
 122. Dr. Konrad Nussbächer: Kultur-Chronik. 89–93.
 123. Dr. Konrad Nussbächer: Kultur-Chronik. 287–290.
 124. G.[heorghe] Oprescu: L'Opéra en Roumanie depuis la paix. 85–87.

75 Ld. a 67–68. jegyzeteket.

76 K. Lengyel: *Ünternehmen*, 62, szerint Lucian Blaga eddig ismeretlen betűjegyei.

77 Ld. az előző jegyzetet.

125. Valeriu Pușcariu: Les Revues de vulgarisation scientifique en Roumanie. 194–195.
126. V.[aleriu] P.[ușcariu]: L’Institut de Spéologie de Cluj. 297–298.
127. J.[ános] Sepródi: L’importance de Béla Bartók dans l’histoire de la musique. 295–297.
128. Al. [Sándor] Szopos: La peinture hongroise en Transylvanie (Extrait d’une lettre du peintre –). 186–187.
129. A.[na] Voileanu: La vie musicale à Cluj. 196–197.
130. Eugen Weiss: Die Wetterwarte der Ortsgruppe Kronstadt des Siebenbürgischen Karpathen-Vereins. 197–199.
131. La Roumanie vue de l’étranger.⁷⁸ 98–99.
132. Le premier congrès de Byzantinologie. 299–300.
133. Fonctionnement de la Bibliothèque de l’Université de Cluj en 1923. 394–395.

IV. Műnyomatok, fényképek

134. L’Église princière d’Argeș. Cliché de la Commission des Monuments Historiques. 282–283 [között].
135. Dr. V. Babeș en 1884. 385.
136. Village dans la Steppe du Nord de la Bessarabie. Inst. Géogr. Cluj (Em. de Martonne). 208–209 [között].
137. M.[ichel] Bouquet: Malul Dâmboviței cu Podul-Calicilor. 132–134 [között].
138. M.[ichel] Bouquet: Porțile-de-Fier cu insula Adakale. 132–134 [között].
139. M.[ichel] Bouquet: Curtea Mănăstirii Neamțului. 132–134 [között].
140. M.[ichel] Bouquet: Hanul Manuc în București. 132–134 [között].
141. M.[ichel] Bouquet: Curtea Mănăstirii Sinaia. 132–134 [között].
142. M.[ichel] Bouquet: Zi de Târg în București. 132–134 [között].
143. Casa natala a lui M. *Bouquet* în Roscoff (Bretagne). 135.
144. Baron Samuel v. *Brukenenthal*. Gouverneur von Siebenbürgen, Stifter des Museums (1721–1803). 188–189 [között].
145. Dimitrie *Cantemir*. 2.
146. [Dimitrie Cantemir]: Istoria Imperiului Otoman. Titlul ediției franceze. 4.
147. [Dimitrie Cantemir]: Istoria Imperiului Otoman. Titlul ediției engleze. 6.
148. [Dimitrie Cantemir]: Istoria Imperiului Otoman. Titlul ediției germane. 8.
149. Insignes de *Chevalier*, trouvés dans le tombeau du Chevalier représenté dans la peinture. Cliché de la Commission des Monuments Historiques. 282–283 [között].
150. Thomas Couture: Portretul lui M. Bouquet. 129.
151. Le *Dniester* au dessus de Percăuți. Inst. Géogr. Cluj (Em. de Martonne). 208–209 [között].
152. Village de *Dumbrăveni*. Inst. Géogr. Cluj (Em. de Martonne). 208–209 [között].
153. Jan van Eyck: Brustbild eines Unbekannten mit der blauen Sendelbinde. 188–189 [között].
154. Michel Haret: La Forêt, le Parc Naturel de Cocora et la „Casa Peștera”. Photo –. 308–309 [között].
155. Michel Haret: „Casa Peștera” et la partie alpine des Bucegi. Photo –. 308–309 [között].
156. Michel Haret: Dans les Bucegi: au milieu du Grand Cañon de la Ialomitza (Gangul Orzei). Photo –. 308–309 [között].
157. Michel Haret: Panorama du village de Bușteni et du Massif de Bucegi (Caraïman 2384, Costila 2497 m.). Paroi presque verticale de conglomérats cénomaniens, dominant la vallée de la Prahova de 1600 m. Photo –. 348–349 [között].

⁷⁸ Vélhetően Lucian Blaga cikke, aki annak idején gyakran foglalkozott ilyen témákkal. Vö. Vatamaniuc: *Lucian Blaga*.

158. Michel Haret: Panorama de Poiana-Tzapului pris du sommet de Caraïman. Manteau de forêts de sapins, zone de pâturages alpins. La Prahova coule de gauche à droite. A droite au Fond de la ville de Sinaïa. Photo -. 348-349 [között].
159. Michel Haret: Vue partielle de Sinaïa avec le Monastère. Sommet pyramidal de Vârful cu Doru (2006 m.). Photo -. 348-349 [között].
160. Michel Haret: Vue partielle de Sinaïa prise pendant l'hiver. Photo -. 348-349 [között].
161. Michel Haret: Grand Cascade de Caraïman dans la vallée de Jepi. Photo -. 348-349 [között].
162. Michel Haret: Grand Cañon de Ialomitza: Cheile Orzei (largeur 5 m., hauteur 300 m.). Photo -. 348-349 [között].
163. Michel Haret: Formes typiques dans les „Bucegi”: plateformes structurales déterminées par le penchement des couches de conglomérats. Vue prise de Vârful cu Doru vers la Sud. Photo -. 348-349 [között].
164. Michel Haret: Formes typiques dans les „Bucegi”: la „Citadelle” de Zanoaga. Photo -. 348-349 [között].
165. Michel Haret: Le petit monastère dans l'intérieur de la grotte de Ialomicioara. Photo -. 348-349 [között].
166. Michel Haret: Glacier en miniature dans la Valea Mălinului (Photo prise en Juillet). Photo -. 348-349 [között].
167. Ansicht des Kronstädter *Honterusgymnasiums* mit dem Turm der Wetterwarte. 198.
168. Citadelle de *Hotin*. Inst. Géogr. Cluj (Em. de Martonne). 208-209 [között].
169. *Izvoru*, village roumain dans la Steppe de Bălți. Inst. Géogr. Cluj (Em. de Martonne). 208-209 [között].
170. Ch. [Károly] Kós: Maison des paysans de Kalotaszeg. 379.
171. Ch. [Károly] Kós: Maison des paysans de Kalotaszeg. 380.
172. Ch. [Károly] Kós: Église de Kalotaszeg. 381.

173. Ch. [Károly] Kós: Maison des paysans de Kalotaszeg. 382.
174. Ch. [Károly] Kós: Église de Kalotaszeg. 383.
175. Ch. [Károly] Kós: Croix funéraires de Kalotaszeg. 384.
176. Alter orientalischer Teppich aus der evangelischen Stadtpfarrkirche in *Kronstadt*. 324-325 [között].
177. Alter orientalischer Teppich aus der evangelischen Stadtpfarrkirche in *Kronstadt*. 324-325 [között].
178. Alter orientalischer Teppich aus der evangelischen Stadtpfarrkirche in *Kronstadt*. 324-325 [között].
179. Alter orientalischer Teppich aus der evangelischen Stadtpfarrkirche in *Kronstadt*. 324-325 [között].
180. Lorenzo Lotto: Der heil. Hieronymus. 188-189 [között].
181. Croix près de la route de *Luncani*. Montagnes de Sebeş. Collection du Musée ethnographique transylvain. 94-95 [között].
182. *Madách* Imre. 43.
183. Paysans roumains de *Mălineşti* (Distr. Hotin). Inst. Géogr. Cluj (R. Vuia). 208-209 [között].
184. Hans Memling: Lesender Mann. 188-189 [között].
185. *Moissonneuses*. Pays de Haţeg. Collection du Musée ethnographique transylvain. 94-95 [között].
186. La *Parabole* des 10 jeunes filles: fresque de XIVe siècle. Cliché de la Commission des Monuments Historiques. 282-283 [között].
187. *Petőfi* Sándor. 45.
188. Tăietura naturală în limesul de la *Poieni*. Coupe naturelle du limes près Poieni. 148.
189. O parte din Limes. Une partie du limes [près *Poieni*]. 149.
190. Buste du squelette de *Radu Negru*. Cliché de la Commission des Monuments Historiques. 282-283 [között].
191. Agrafe d'or de *Radu Negru* (Agrandie une fois). Cliché de la Commission des Monuments Historiques. 282-283 [között].
192. Bouton de la tunique de *Radu Negru*, avec l'Écusson des Bassarab. Cliché de la Commission des Monuments Historiques. 282-283 [között].

193. Anneau de *Radu Negru*, hérité de son père Nicolas Alexandre, dont les initiales sont gravées sur l'anneau. Cliché de la Commission des Monuments Historiques. 282-283 [között].
194. Anneau de *Radu Negru*. Cliché de la Commission des Monuments Historiques. 282-283 [között].
195. Anneau de *Radu Negru*. Cliché de la Commission des Monuments Historiques. 282-283 [között].
196. Jeune femme de *Răchitova*. Pays de Hațeg. Collection du Musée ethnographique transylvain. 94-95 [között].
197. *Révai* Károly. 60.
198. Dimanche d'hiver a *Sălajul de Jos*. Pays de Hațeg. Collection de Musée ethnographique transylvain. 94-95 [között].
199. *Soroca* et le Dniester, vu vers l'Amont. Inst. Géogr. Cluj (Em. de Martonne). 208-209 [között].
200. David Teniers d. J.: Johannes der Täufer als Kind. 188-189 [között].
201. Tizian: Die Verlobung der h. Katharina. 188-189 [között].
202. Anneau de Nan *Udobă*, prince du sang, avec l'inscription *Hilf Ghot*. Cliché de la Commission des Monuments Historiques. 282-283 [között].
203. Anneau de Nan *Udobă*. Cliché de la Commission des Monuments Historiques. 282-283 [között].
204. Une petite Venise: Un village de pêcheurs, *Vălcov*. Inst. Géogr. Cluj (I. Rodeanu). 208-209 [között].
205. Maisons de pêcheurs a *Vălcov*. Inst. Géogr. Cluj (I. Rodeanu). 208-209 [között].

V. *Egyéb*

206. Dans les prochains numéros. 100.
207. Bibliographie. 300.
208. Bibliographie. 396.

[1986, 2006]